XALQARO SHARTNOMANING HAQIQIY EMASLIGI, AMAL QILISHINI BEKOR QILISH, TUGATISH VA TO‘XTATIB TURISHDA SHARTNOMA MAJBURIYLIGIGA ROZILIKNI IFODALASHNING HUQUQIY AHAMIYATI

Jamshid Ismoilovich Safarov
TDYU tayanch doktoranti

Xalqaro shartnomalar majburiy xususiyat kasb etuvchi xalqaro hujjat sifatida xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi eng muhim vositalardan biridir. Xalqaro huquq doktrinasida shartnomalar davlatlar o‘rtasida, davlatlar va xalqaro tashkilotlar o‘rtasida yoki xalqaro tashkilotlar o‘rtasida tuzilishi mumkin[2].

Shu nuqtai nazardan shuni ta’kidlash kerakki, Xalqaro shartnomalar huquqi to‘g‘risidagi 1969-yilgi Vena Konvensiyasining (bundan buyon matnda - Konvensiya deb yuritiladi)[3] muqaddimasi[4] shartnomalarga xalqaro tartibni ta’minlashda shartnomalarning egallab turgan

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g’risida” gi Qarori, PQ-18-son 2023 yil 25 yanvar.
[2] Malgosia Fitzmaurice International law, ed. M.D. Evans, Oxford, 2004. – P. 177.
[3]Qarang: https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx? src=TREATY&mtdsg _no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=_en.
[4] Qarang: https://lex.uz/docs/2646414

muhim mavqei va hal qiluvchi roli e'tirof etilgan. Muqaddimada shartnomalar doimiy mavjudligi va ularga eng katta ahamiyat berilishi kerakligi ta'kidlanadi[1].

Xususan, Konvensiyaning 2-moddasida "shartnoma" bitta hujjatda yoki bir-biri bilan bog'liq ikki yoki undan ortiq hujjatlarda ifodalanishidan hamda uning maxsus nomidan qat'i nazar davlatlar o'rtasida yozma shaklda tuzilgan va xalqaro huquq bilan tartibga solinadigan xalqaro kelishuv sifatida belgilanadi.

Shartnoma tuzish borasidagi munosabatlar ba'zan turli manfaatlarga ega bo'lgan tomonlar o'rtasida doimiy muzokaralarni o'z ichiga oladi. Xalqaro huquq instituti sifatida shartnomalarning haqiqiy emasligi, bekor qilinishi, tugatilishi va to'xtatib turilishi masalalari muhokama qilinar ekan, M.Hakimiy e'tirof etganidek, qaysi nuqtada, basharti bunday holat mavjud bo'lsa, qattiq muzokaralashish joiz bo'lmagan majburlashga aylanib ketishini hisobga olish kerak? Aksariyat milliy huquqiy tizimlardagi shartnomalar to'g'risidagi qonunchilik normalari singari, Konvensiya ham xalqaro shartnomaga bekor bo'lishi mumkinligiga taaluqli bo'lgan bir qator normalarni o'z ichiga oladi. Ushbu qoidalar qatoriga, jumladan, xatolik, firibgarlik va davlat vakilining korruptsiyasi, davlatning majburiy bo'lgan roziligining haqiqiyligi kiradi[2].

Shu nuqtai nazardan e'tirof etish kerakki, xalqaro shartnomalarning amal qilishi, ularning amal qilishini bekor qilish, tugatish, to'xtatib turish va haqiqiy emas deb topishda birinchidan, shartnomalarning haqiqiyligi, ikkinchidan, shartnomaning o'zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga rozilik bildirish usullari ko'rsatilishi kerak. Ushbu ilmiy maqolada shartnomaning o'zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga rozilikni ifodalashning umumiy tamoyillari tahlil qilinadi.

Konvensiyaning 11-moddasida davlatning shartnoma majburiyligiga roziligi imzolash, shartnomani tashkil etuvchi hujjatlarni almashish, ratifikatsiya qilish, qabul qilish, tasdiqlash yoki qo'shilish yoki agar kelishilgan bo'lsa, boshqa vositalar bilan ifodalanishi mumkinligini belgilaydi.

Konvensiya "ratifikatsiya qilish", "qabul qilish", "ma'qullash" va "qo'shilish"ni har bir holatda davlat tomonidan xalqaro miqyosda shartnomaning o'zi uchun majburiyligiga roziligini ifodalaydigan shunday nomlangan xalqaro akt sifatida belgilaydi.

Shu bilan birga, xalqaro huquq doktrinasi "imzolash", "ratifikatsiya", "qabul qilish", "tasdiqlash", "qo'shilish", "vorislik" va "rasmiy tasdiqlash akti" kabi atamalarni davlat yoki xalqaro tashkilotning shartnomaning majburiyligiga roziligini ifodalashda foydalanish maqsadida farqlaydi.

1986-yildagi Konvensiyaning 2-moddasi 1(b) bandida ko'rsatilganidek, "ratifikatsiya" shunday nomlangan xalqaro akt bo'lib, unga ko'ra davlat xalqaro miqyosda shartnomaning o'zi uchun majburiyligiga roziligini ifodalaydi. Boshqacha qilib aytganda, ratifikatsiya huquqiy hujjat bo'lib, unga ko'ra davlat o'zi tomonidan shartnomaning majburiy xususiyat kasb etishiga rozilik beradi, ishtirokchilar esa bunday hujjat orqali shartnomaning bajarilishiga o'z roziligini bildirishga tayyorliklarini e'tirof etadilar. Ratifikatsiya qilingan taqdirda, xalqaro hujjatlar ishtirokchilari muayyan vaqt oralig'ida milliy darajada shartnomani implementatsiya qilish uchun barcha zaruriy ichki jarayon (tartib-qoida)larni amalga oshirish, qonun hujjatlariga tegishli o'zgartirishlar kiritishni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladilar[3].

Konvensiyaning 14-moddasi 1-bandida ko'rsatilishicha, davlat tomonidan shartnomaning o'zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga roziligini ifodalashi shartnomani ratifikatsiya qilish orqali amalga oshiriladi, basharti (a) shartnomada bunday rozilik ratifikatsiya qilish yo'li bilan ifodalanishi nazarda tutilgan bo'lsa; (b) muzokaralar olib borayotgan davlatlar ratifikatsiya qilish talab qilinishiga boshqacha tarzda kelishib olishgan bo'lsa; (c) davlat vakili ratifikatsiya qilinishi kerak bo'lgan shartnomani imzolagan bo'lsa; (d) yoki davlatning ratifikatsiya qilinishi kerak

[1] Mehak Jain Concept of Treaties in International Law// Hidayatullah National Law University// IPleaders, powered by LawSikho, June 23, 2020. Qarang: https://blog.ipleaders.in/concept-treaties-international-law/.

[2] J.Dunoff, M.Hakimi, S.R.Ratner, D.Wippman International law: Norms, actors, Process, a problem-oriented approach. Fifth edition. Aspen Publishing, Maryland, 2020. – P. 37.

[3] Dag Hammarskjöld Library. Qarang: https://ask.un.org/faq/14594?fbclid=IwAR25gvLla6qAs9PLdMN3ZGyybJStBRz GqvZtQ54UJWUJMerUjBaLxGMBaQM

bo‘lgan shartnomani imzolash niyati uning vakilining to‘liq vakolatlaridan kelib chiqsa yoki muzokaralar davomida ifodalangan bo‘lsa.

1986-yilgi Konvensiyaning 2-moddasi 1(b bis) bandida “rasmiy tasdiqlash akti” tushunchasi davlat tomonidan ratifikatsiya qilingan hujjatga mos keladigan xalqaro akt sifatida tavsiflanadi, bunda xalqaro tashkilot xalqaro miqyosda shartnomaning o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga roziligini bildiradi.

2019-yil 6-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to‘g‘risida”gi Qonuni (keyingi o‘rinlarda – “Xalqaro shartnomalar to‘g‘risida”gi Qonun) [1]ning 4-moddasiga muvofiq ratifikatsiya yorlig‘i bu xalqaro shartnoma O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari tomonidan ko‘rib chiqilganligi to‘g‘risida guvohlik beruvchi va xalqaro shartnomaning O‘zbekiston Respublikasi uchun majburiy ekanligiga bo‘lgan rozilikni ifodalovchi maxsus hujjatdir.

Bundan tashqari, Konvensiyaning 14-moddaga asoslanib, xalqaro tashkilot tomonidan shartnomaning o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga roziligini ifodalaydigan holatlarda “rasmiy tasdiqlash akti” tushunchasi ratifikatsiya tushunchasi bilan almashtirib foydalanilishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Shartnomaning o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga bo‘lgan rozilikni bildirishning boshqacha ko‘rinishlari bu xalqaro huquq doktrinasida tegishli ravishda (A) va (AA)[2] sifatida belgilanadigan shartnomani “qabul qilish” yoki “ma’qullash” usullaridir.

Shartnomani “qabul qilish” (A) yoki “ma’qullash” (AA) shartnomaning o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga bo‘lgan davlatning roziligini ifodalash ma’nosida yuridik kuchiga ko‘ra ratifikatsiya instituti bilan bir xildir. Ko‘pgina huquqiy tizimlarda qabul qilish va ma’qullash ratifikatsiya tushunchasi bilan bir xil ma’noda almashtirib qo‘llanilishi mumkin, ichki qonunchilik esa davlat rahbari tomonidan shartnomani ratifikatsiya qilish tartibini joriy qilmaydi[3].

Shartnomadagi qabul qilish bandi mavjudligining afzalligi shundaki, bunday qoida shartnomaning o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga bo‘lgan rozilikni bildirishning “ratifikatsiya” qilishda nazarda tutilganidan ko‘ra tezroq yuridik kuchga kirishiga imkon berishi mumkin.

Masalan, Konvensiyaning 14-moddasi 2-bandida aytilishicha, davlatning shartnomaning o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga bo‘lgan rozilikni “qabul qilish” yoki “ma’qullash” bilan ifodalanishi shartlari ratifikatsiya qilish orqali rozilikni belgilash uchun qo‘llaniladigan shartlarga o‘xshash.

Shartnomaning o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga bo‘lgan rozilikni ifodalashning yana bir usuli - bu “qo‘shilish”(a) bo‘lib, u boshqa davlatlar tomonidan oldindan kelishilgan va imzolangan shartnoma ishtirokchisi bo‘lish haqidagi taklifining davlat tomonidan qabul qilinishini nazarda tutuvchi huquqiy hujjatni bildiradi.

Agar shartnoma qoidalarida bunday shartlar mavjud bo‘lmasa, “qo‘shilish” faqat ahdlashuvchi davlatlarning oldingi yoki keyingi kelishuvi asosidagina amalga oshiriladi[4].

“Vorislik” (d) shartnoma ishtirokchisi bo‘lgan davlat tugatilganda yoki uning hududining bir qismi ushbu ishtirokchi tomonidan boshqarilmaydigan bo‘lsa va uning hududida yangi yoki boshqa davlat paydo bo‘lganda yoki yo‘qolgan hududini bunday yangi yoki boshqa davlat nazorati ostiga o‘tganida sodir bo‘ladi. Bu holatda asosiy savol – avvalgi mavjud bo‘lmagan davlat tomonidan qabul qilingan majburiyatlar yaqinda paydo bo‘lgan davlatga o‘tishi mumkinmi? Muayyan davlat hududida siyosiy rejimning o‘zgartirilishi, masalan, monarxiyani demokratiya bilan almashtirish, ilgari olingan majburiyatlarga o‘zgartirishlar kiritish yohud ularni bekor qilish uchun asos bo‘lmaydi.

[1] Qonunchilik palatasi tomonidan 2018-yil 22-noyabrda qabul qilingan. Senat tomonidan 2018-yil 13-dekabrda ma’qullangan.
[2] Qarang:https://treaties.un.org/
[3] Treaty Terminology Glossary. Qarang: https://www.wipo.int/wipolex/en/info/ glossary.html
[4] Treaty Terminology Glossary. Qarang: https://www.wipo.int/wipolex/en/info/ glossary.html

Davlatlar yangi davlatlar paydo bo‘lganda va oldingi davlat shartnomani allaqachon ratifikatsiya qilganda, vorislik yo‘li bilan majburiyat oladilar. L.Audreyning ta’kidlashicha, garchi ko‘pincha ratifikatsiya bilan bir xil majburiyatlarga bo‘lingan bo‘lsa-da... Vorislik faqat boshqa davlatlardan ajralib chiqqan yangi davlatlar uchungina mavjud bo‘lgan shartnoma majburiyatlarining noyob va ajoyib shaklidir[1].

Davlatning yoki xalqaro tashkilotning shartnoma o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga roziligini ifoda etishni belgilashda, davlatning ratifikatsiya qilinishi kerak bo‘lgan shartnomani imzolash niyati uning vakilining to‘liq vakolatlaridan kelib chiqishi mumkinligi ratifikatsiya uchun asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu o‘rinda e’tirof etish joizki, vakilining to‘liq vakolatlari shartnoma o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga roziligini ifoda etishda aloxida muxim o‘rin tutadi. Yan Sandorskiyning ta’kidlashicha, to‘liq vakolatlar xususiy huquqdan kelib chiqadi va bir shaxsga boshqa shaxs nomidan harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini berish uchun mo‘ljallangan va bu turdagi harakat printsipial (vakolat beruvchi) uchun huquqiy oqibatlarga olib keladi[2].

Biroq, Konvensiya “rasmiy tasdiqlash akti” bilan bir qatorda “vorislik” tushunchasini aniqlamaydi. Shu munosabat bilan va 1896-yilgi Konvensiya hali kuchga kirmaganligini hisobga olsak, huquqiy normalarni unifikatsiyalashtirishni mustahkamlash maqsadida Konvensiyaning atamalarni qo‘llash qismi normalarining to‘ldirilishi maqsadga muvofiq.

Bundan tashqari, milliy qonunchilikni tahlil qilganda, xalqaro shartnomani tuzishning qisqacha tavsifini beruvchi “Xalqaro shartnomalar to‘g‘risida”gi qonunda davlatning shartnoma o‘zi uchun majburiy xususiyat kasb etishiga roziligini ifodalashga doir alohida tushunchalar mavjud emasligini kuzatish mumkin.

Bundan tashqari, “Xalqaro shartnomalar to‘g‘risida”gi yuqorida qayd etilgan Qonunning 4-moddasida “to‘liq vakolatlar” tushunchasi ichki nuqtai nazardan “ratifikatsiya sertifikati” va “vakolatlar” atamalarida ifodalangan bo‘lib O‘zbekiston Respublikasi tomonidan taqdim qilinadigan huquqiy hujjatni nazarda tutadi.

Ammo boshqa tomondan, zamonaviy shartnoma huquqi doktrinasiga ko‘ra, to‘liq vakolatlarni ta’minlash boshqa davlatlar vakillari tomonidan yetarli darajada zarur vakolat taqdim etilgan shaxs bilan muzokaralar olib borilayotganligi va aloqaga kirishilayotganligining asosiy kafolati bo‘lib, bu shartnoma depozitariysi uchun ham unga yuklangan mas’uliyatli vazifalarni bajarish zaruriyati tufayli bir xilda muxim ahamiyatga ega[3].

Shu munosabat bilan “Xalqaro shartnomalar to‘g‘risida”gi Qonunda O‘zbekiston Respublikasi uchun “to‘liq vakolatlar” tushunchasini tushuntiruvchi qoidalar, jumladan, hujjatning to‘liq qonuniy va maqbul deb hisoblanishi sharti va qoidalarini o‘z ichiga olishi zarur. To‘liq vakolatlar kontseptsiyasini milliy qonunchilik nuqtai nazaridan to‘liq tushunishni ta’minlash, o‘z navbatida mamlakatning shartnoma tuzish qobiliyatida himoya nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro shartnomalar to‘g‘risidagi qonun a) vakolatli vakillar, (b) to‘liq vakolatlar, (c) O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomaning majburiyligiga roziligi tushunchalarini belgilovchi istiqbolli normalarning kiritilishi orqali o‘zgartirilishi mumkin.

[1] Audrey L. Comstock Committed to Rights: UN Human Rights Treaties and Legal Paths for Commitment and Compliance. Published online by Cambridge University Press: 14 January 2021. Qarang: https://www.cambridge.org/core/books/abs/committed-to-rights/ succession/F9A67473 D66A3875C8F7209A676683DC

[2] Jan Sandorski, Nieważność umów międzynarodowych, Poznań, 1978. – P. 77.

[3] Anthony Aust Modern Treaty Law and Practice, 2nd edition, University of London, Cambridge University Press, 2012. – P. 72.